

VYSVETLIVKY POJMOV SÚVISIACICH S OBSAHOM KNIHY

JAZYKOVÉ POJMY

Praslovanský (Psl.) – dávny jazyk z obdobia predpokladanej jazykovej jednoty Slovanov. Vedci umiestňujú rané obdobie praslovančiny zväčša vývojovo od obdobia 1500 pred letopočtom. Jednotnú praslovančinu časujú do roku 500 nášho letopočtu, pričom v jej poslednom období – do roku 800 sa vyčleňujú tri prajazyky: južná, východná a západná slovančina. Keďže z tohto obdobia nemáme doložené priame písomné pamiatky, praslovanské tvary slov sú iba predpokladané, spätne rekonštruované a ako také bývajú označené hviezdičkou (*). Praslovanský jazyk a kultúra vychádzajú z kultúry, ktorej názov sa nedochoval a dnes ju označujeme ako indoeurópsku.

Staroslovĕnsky (Stsl.), väčšinový slovenský vedecký prepis na Slovensku je „starosloviensky“, český prepis, v súčasnosti v slovenčine už nepoužívaný je „staroslovĕnsky“. Menej častý slovenský vedecký prepis je „staroslovĕnsky“. Z hľadiska prechodu hlásky „**jat**“ (ѣ) v tomto tvare na „**e**“ je to v podstate aj jazyk „staroslovenský“ (staroslovanský, Sloveni ako Slovania). Nie je to teda všeobecne staroslovanský jazyk, ale je to prvý (dnes známy) hláskovým písmom písaný jazyk Slovenov (Slovĕnov, Slovienov, Slovĕnov, Slovanov) v slovensko-moravsko-panónskych a neskôr ďalších oblastiach. Tento knižný jazyk je byzantským Konštantínom pôvodne pripravený v južnoslovanskom prostredí v oblasti Solúna, sú v ňom juhoslovanizmy (z bulharsko-macedónskeho jazykového prostredia), i keď vtedy boli vzájomné rozdiely podstatne menšie. Vo veľkomoravských pamiatkach však nachádzame v kultúrnej starosloviencine miestne vplyvy (v lexike ako aj v morfosyntaxi) staroslovenského jazyka z našej oblasti. Starosloviensky jazyk bol zaznamenaný v hlaholskom písme a neskôr v cyrilike. Pretože sa v písanej podobe používal len na cirkevné spisy a na svetské zákony, ustanovujúce cirkevný prevrat a cirkevný poriadok, býva (v zahraničí) označovaný aj ako jazyk cirkevnoslovanský alebo ako stará cirkevná slovančina. Bulhari a čiastočne aj Nemci a iní tento jazyk označujú aj pojmom starobulharčina, čo sa v iných slovanských krajinách neteší veľkej obľuby.

Staroslovenský – v období Veľkej Moravy sa hovorený staroslovenský jazyk naddunajských Slovenov (dávnych Slovákov) len veľmi málo líšil od spisovnej staroslovienciny. Drvivá väčšina slov jazyka staroslovenského je totožná s jazykom staroslovienským. V ďalších obdobiach sa vyvíjal a prechádzal mnohými zmenami (palatalizáciami, zmenou „g“ na „h“, stratou nosoviek a jerov...). Niektorí považujú za staroslovenčinu slovenský jazyk 10. – 13. storočia, niektorí neskoršie podoby až do storočia devätnásteho. Slovo „starý“ vo svojej podstate označuje niečo dávne a nijako z neho nevyplýva, o aké obdobie presne ide. Takže to, čo je staroslovenský jazyk, je vecou dohody. Pojem ako taký nie je ustálený. Vedci nehovoria „staroslovenčina“, ale radšej používajú pojem „stará slovenčina“, pretože ten sa väčšmi líši od pojmu

„starosloviencina“. (Týmto sa slovenská veda líši napríklad od českej, ktorá používa bežne pojmy ako „staročeština“, dokonca „pračeština“).

Sloveni – príslušníci národa označovaného ako Sloveni, v hybridnom prepise Slovně. Znamená to to isté, čo prepis Slovieni. Prepis „Sloveni“ je v súlade s jazykovým vývojom na Slovensku, ale i v niektorých iných slovanských krajinách. Na rozdiel od prepisu „Slovania“ prepis „Sloveni“ môže naznačovať dávnejšie časové umiestnenie do prvého tisícročia. Niekedy používame toto označenie aj v dnešných súvislostiach s poukázaním na pôvodnú duchovnú nadväznosť.

Slovania – všetci príslušníci slovanskej jazykovej skupiny, teda aj tí, ktorí sa výslovne takto neoznačovali, ale hovorili slovanským jazykom, pričom používali kmeňové názvy podľa hôr, riek a iných označení.

Slovanské jazyky – východoslovanské: ruský, bieloruský, ukrajinský (a koncom 20. storočia ustanovený rusínsky). Južnoslovanské jazyky – srbský, chorvátsky, slovinský, bulharský, macedónsky. Západoslovanské – slovenský, český, poľský, horný a dolný lužickosrbský, kašubský (zvyšok jazyka polabsko – pomoranských Slovanov v okolí Gdaňska). Slovanské jazyky a národy kedysi tvorili súvislý kultúrny celok. Výrazne príbuzní sú s Baltmi (Litovci, Lotyš, starí Prusi), s ktorými Slovania v dávnej dobe tvorili balto-slovanskú jazykovo-kultúrnu skupinu.

Indoeurópsky jazyk – predpokladaný prajazyk ako vyvíjajúci sa, málo rozrôznený jazyk národov indoeurópskej duchovnej kultúry, ktorá predstavovala podstatnú silu eneolitického a z tohto podložia sa vyvíjajúcej novej európskej kultúry. Tisíce rokov pred letopočtom (mnohí vedci odhadujú, že pred 5000 rokmi) sa tento jazyk začal rozrôzňovať, čo viedlo k vytvoreniu jazykov skupiny slovanskej, baltskej, a dnes už menšej keltskej, germánskej, románskej (vychádzajúcej z italickej). K indoeurópskej skupine patrí tiež jazyk grécky a albánsky. K indoeurópskym jazykom patria aj jazyky indoiránske, slovanský tiež pomerne blízke, zvané podľa vlastného označenia ako árijské. Patrí k nim aj jazyk starého Iránu (Arianu) známy z písom avestských („zoroastrijské“ staroiránske písmo), tiež jazyk privezený do Indie v čase 1500 – 1300 pred našim letopočtom, ktorý je dodnes označovaný ako jazyk védsky a jeho novšia, knižná podoba sanskrit. Kedysi sa takto označovali aj indoeurópske jazyky vo všeobecnosti, ale od tohto označenia vedci po druhej svetovej vojne upustili. Nevýhodou tohto označenia bolo, že ako árijské jazyky boli označované aj tie, ktoré sa takto prirodzene neoznačovali. Nemci používali na indoeurópske (jazyky) dostredné označenie „indogermánske“, od čoho už zväčša ustúpili. Indoeurópske (jazyky) je vedcami vymyslené označenie s dnes ustáleným významom.

Hlaholika – písmo pre zaznamenanie jazyka Slovanov – Slovenov, zostavené na základe starších vzorov Konštantínom pred jeho príchodom k naddunajským Slovenom. Bolo využité v čase svojho pôsobenia len na cirkevné účely, s cieľom „obrútiť“ Slovenov z ich pôvodného duchovna na biblické náboženstvo.

Cyrilika – písmo vytvorené z hlaholského. Dnes ho používajú Rusi, Ukrajini-

ci, Bielorusi, Srbi, Bulhari, Macedónci a mnoho neslovanských národov na území bývalého Sovietskeho zväzu, ktoré mali spisovný jazyk ustanovený až v dvadsiatom storočí.

Písmená zvukovej (fonetickej) abecedy

Ѣ, ѣ – tvrdý a mäkký jer. V slovenčine tieto staroslovanské polosamohlásky takmer zanikli. Jer sa vyslovujú asi ako veľmi krátke i, u. V dnešnej slovenčine sa táto polosamohláska nezapíše, ale čiastočne sa vyslovuje v oslabenej podobe, skôr ako neurčitá hláska pred tzv. hláskotvornými spoluhláskami – napríklad v slovách *prst, vlk*, ako *prst, vlk*. V praslovančine sa vyslovovali výraznejšie v podobe „jeru“ na konci slova – **pr̥stь, *vьlkъ*. Slová boli vždy „uzavreté“ jermi, pokiaľ sa nekončili na samohlásku. Mäkký znak sa napríklad v ruskom slove *ведьма* vyslovuje asi ako *ved'ma*.

Ѣ – cyrilikou zobrazená hláska „*jať*“, vo fonetickom prepise v latinke túto mäkkú, predpoknebnú (podľa polohy jazyka) samohlásku prepisujeme ako *ě* (nemýliť si s dnešným českým *ě*, ktoré je len jedným z jeho nasledovníckych vývojových zvukov).

Prízvuky píšeme vo zvukovej (fonetickej) abecede podobne ako dĺžne, i keď to nie je nevyhnutné. Východní a južní Slovania prízvuky v bežnom písomnom prejave nezapisujú. Napríklad – rusky *véter*, bielorusky *vécer*, ukrajinsky *vīter*, srbsky *větar*, chorvátsky *vjētar*, slovensky *véter*. Príklady prízvukov v srbčine a chorvátčine: dlhý stúpavý ´, dlhý klesavý ^, krátky stúpavý ` , krátky klesavý ̂.

Označenie akosti dĺžky samohlásky – okrem bežných dĺžňov má zvuková (fonetická) abeceda aj iné znaky, ako napríklad **ā, ē, ō, ī**. Takéto výraznejšie dĺžne vidíme napríklad pri prepise sanskritu do latiniky, ale i v latinských a iných prepisoch.

ǣ – znak nad písmenom približuje samohlásku k jeru.

Nosovky (ę, ǫ). Nosovku v praslovanskom označení huby – **gōba* vyslovíme asi tak, ako keby sme v slove *gomba* medzi „m“ a „b“ nevoľnili pery, ale nechali ich zavreté a nevyslovené „m“ nechali znieť v nosných dutinách. V slovenčine a väčšine iných slovanských jazykov nosovky zanikli a zo slova *gōba* (huba, tlama) vznikli slová ako *huba, gamba*, nárečovo *gemba*, v maďarčine v miestopise bez vývoja zachované staroslovenské *gōba* – *Gomba* (Hubince).

Znak pre rekonštruované slovo: **ognь* (praslovansky), **ognis* (indoeurópsky), **ungnis* (baltoslovansky) – oheň. V takýchto prípadoch hviezdička (*) pred slovom v dávnom, zaniknutom jazyku značí, že toto slovo je vedecky rekonštruované – asi ako keď archeológovia postupne skladajú črepy, až odhadnú pôvodný tvar nádoby, podobne, i keď aj zložitejšími spôsobmi postupujú jazykovedci.

DUCHOVNÉ POJMY

Pôvodné, rodné duchovno – duchovno Slovanov vychádzajúce z praslovanského, vyvinuté od pradávna z indoeurópskeho i ešte staršieho základu. Je to duchovno dobové, hoci postupne sa vyvíjajúce. Po zákaze privezeným (in-váznym) biblickým náboženstvom vývojovo hatané, ale predsa len – sčasti

utajene – pôvodné duchovno prežívalo a vyvíjalo sa, a to hlavne mimo náboženských rovín. Pôvodné duchovno zahŕňa v sebe nielen náboženské prúdy, ale aj vedomstvá mimo náboženskej oblasti, ako napríklad obradoslovie, sieť výročných sviatkov a osobných zasvätení, vzťah k prírodným živlom, k iným dušiam, rodovú a všeobecne spoločenskú kultúru...

Vedomectvo – vedomstvo – vedská kultúra – pôvodná duchovná kultúra vyvíjajúca sa od praveku v neprerušenom slede. Označenie tejto kultúry odvodil pisateľ od jeho zjavných nositeľov – vedomcov a vedomcov. A teda na rozdiel od náboženstva, ktoré si zakladá na viere, vedomectvo je založené na vedomí. Vedomectvo má svoju dávnu podobu a udržiavanie ústnym podaním a zasväcovaním. V dnešnej dobe má aj svoje písané podoby. V období stredoveku boli nositelia vedomectva prenasledovaní oficiálnym (inváznym) náboženstvom, a preto prežívala táto kultúra utajene alebo v nezávislom prírodnom prostredí (salaše, samoty...). V karpatskom prostredí sa prvky vedomectva v ľudovej kultúre udržali v zjavnej miere. Kým z pôvodného náboženstva sa zachovali len zlomkové správy a čriepky v ľudovej slovesnosti, vedomectvo pretrvalo v neprerušenom slede dodnes a v dnešnej dobe sa teší aj svojej novodrevnej podobe. Popri vedomeckej duševnej a obradovosti je oddávna súčasťou ľudového vedomectva napríklad prírodné liečiteľstvo, vrátane poznania účinkov liečivých bylín.

Védická kultúra – duchovná kultúra (pôvodne ústna) zapísaná po prieniku árijskej kultúry do Indie. Staré spisy sú zachované v podobe véd (rigvédy, sámavédy...) vo védskom a sanskritskom (nasledovníckom, knižnom) jazyku. Vzhľadom na totožný slovný koreň si ju niektorí mylia so slovanským vedomectvom. I keď majú obe tieto kultúry totožný prastarý koreň, po niekoľkotisícročnej odluke majú odlišný vývoj. „Védická kultúra“ je dlhodobo ustálený výraz, takže keď hovoríme o védickej kultúre, hovoríme o Indii, nie o slovanstve. Aj preto, lebo v slovenskej a českej oblasti v slovo „veda“ vyslovujeme aj píšeme s krátkym „e“. A tiež z dôvodu rozlíšenia.

Veda, vedy – v pôvodnom poňatí vedomosť, vedomosti, neskôr sa slovo vedy stalo označením pre vedné odbory, a to u Slovákov a Čechov, u iných Slovanov sú pre odborné vedy bežné obmeny slov „**náuka**“, „**nauky**“. Vedou je však naďalej vedomosť ako taká. Pre vedu je podstatné zvažovanie, uvažovanie.

Viera – presvedčenie o stave veci alebo vecí. Viera bez vedomého uvažovania je nevedomá (slepá), keďže *vedieť* koreňoslovne súvisí s *vidieť*.

Exaktná (veda) – presná (veda), myslí sa tým spravidla „moderná“.

Kultúra – od latinského slova *kult, kultus*, čo má súvis s uctievaním. Kultúra je teda vyjadrenie úcty, uctievania, rebríčku hodnôt, a teda v našom jazyku tomuto významovo zodpovedá do veľkej miery slovo „duchovno“. Slovo kultúra má aj novšie významy, ako „súbor čít“ nejakej spoločnosti alebo kultúra v zmysle rastlinných či živočíšnych odrôd a iných prejavov.

Novodrevná (kultúra) – na dávnych duchovných podkladoch sa rozvíja v nových podmienkach, častejšie v menších spoločnostiach. Dnes sa navonok prejavuje napríklad novodrevnou hudbou, filmovými snímkami, písaný-

mi dielami, výtvarnými prejavmi, odevmi, rôznymi snímkami na sieti. Názov „novodrevná“ vypovedá o obnovení či vynovení drevnej – teda dávnej (kultúry).

Náboženstvo – slovo zavedené na našom území pod kresťanským vplyvom. Do pojmu „náboženstvo“ napríklad nezapadá duchovná kultúra vedomecká a ani viaceré kultúry iných národov ako budhizmus, šamanizmus, taoizmus a iné duchovné celky.

Pôvodné slovanské náboženstvo – sústava povestí, vedomstiev a viery, zachytávajúca vnímanie sveta predkami a živé vzťahy človeka s okolitým svetom skrz deje a vzťahy s božstvami a duchmi. Ako prirodzená kultúra má svoje vrstvenie. Z dnešných vied ho opisuje napríklad religionistika a v menšej miere etnológia. Slovanské náboženstvo má svoju staršiu podobu – všeslovanskú a po výraznejšom rozšírení slovanských kmeňov sú jeho novšie podoby do istej miery rozrôznené. Slovanské náboženstvo nemalo svoje inštitúcie, nadobudlo ich čiastočne až (po styku s biblickým náboženstvom) u polabských Slovanov a v staroruskej oblasti, kde došlo ku zjavným nárazom a konfrontačným prejavom aj v samotnej obradovosti.

Privezené (invázne) náboženstvo – na území väčšiny slovanského sveta je to biblické náboženstvo s judaistickým Starým zákonom a kresťanským Novým zákonom, oba tieto hlavné náboženské spisy sú spolu šírené a udržiavané náboženskými ustanovizňami (cirkvami), spravidla v centralizovaných podobách. Od obdobia Veľkej Moravy sa ako štátne náboženstvo snažilo prejavy pôvodného duchovna cielene potláčať rôznymi spôsobmi a prostriedkami. V niektorých krajinách podobne pôsobil islam.

Prevrat, revolúcia – rázna spoločenská zmena s dôsledkami pre celú spoločnosť, uskutočnená nie postupným vývojom, ale rázne. Ak zmenu vo väčšej spoločnosti uskutoční menšia skupina ovládnutím (z) mocenského strediska, hovoríme o prevrate. Ak je úplný (dôsledný), je totalitný. Pokiaľ je sprevádzaný násilím, vo svojej podstate je výzvou na ďalšie prevraty.

Vývoj – (evolúcia) – postupná zmena (v spoločenskej oblasti) uskutočňovaná prirodzenou súťažou spoločenských prúdov.

POJMY Z VEDY

Etymológia (z latinčiny) – **koreňoslovie**, teda (exaktná) veda o pôvode slova.

Etnografia – **národopis** – opisuje dejinnú duchovnú i hmotnú kultúru národa (etnika).

Etnológia – **národoveda** – je pokračovateľkou a ďalším vývojovým stupňom etnografie. Dnes ju stotožňujú so sociálnou antropológiou (vedou o vývoji ľudskej spoločnosti).

Folkloristika – veda o folklóre, teda doslova **ľudoveda** (*folklore* zo staršej angličtiny *folk* – ľud, *lore* – veda, „čo ľud vie“).

Religionistika (z latinčiny – *re-legere* – znovu zbierať, znovu čítať) – veda o vyznaniach a duchovných súvislostiach (všeobecná **duchoveda**).

Teológia – bohoveda, v našich zemepisných šírkach používaná v rámci nastoleného monoteistického náboženstva.

Psychológia – doslova duševeda (z gréckeho *psyché* – duša), v súčasnej dobe ohraničená modernou-vedeckým poňatím.

Materializmus – hmotárstvo – svetonázor vychádzajúci z videnia podstatnosti hmoty až popierania ducha.

Panteizmus – všebožstvo , všesvätosť – videnie svätosti, božskosti v prejavoch sveta.

Polyteizmus – mnohobožstvo – uctievanie viacerých božstiev. Je vlastné veľkej väčšine náboženstiev. V rámci alebo na hranici polyteizmu možno rozlišovať **henoteizmus** – jeden Boh (u Slovanov niektorí takto vidia Svaroga) je najhlavnejší, zväčša stvoriteľ a ostatné svätosti majú vymedzenie pôsobnosti.

Monoteizmus – jednobožstvo. Príznačné pre monoteizmus je nezmieriteľné (antagonistické) odmietanie iných náboženských prúdov, náboženstiev a duchovných kultúr: Judaizmus, kresťanstvo a islam.

Animizmus – vnímanie, **uctievanie duší** – viditeľné dodnes napríklad v (slovenských) rozprávkach (dušu môže mať zvierat, strom, čokoľvek), vlastné pre prírodné kultúry.

Manizmus – uctievanie duší predkov – je súčasťou prírodných duchovien sveta. Kresťanstvo sa ho snažilo nahradiť sčasti uctievaním svätých (umiestnenie sviatku všetkých svätých na pôvodný sviatok Dušičky).

Šamanizmus – vedecké označenie duchovna prírodných národov (v podstate ľudového vedomectva v duchovnej oblasti). Prírodné národy toto označenie s výnimkou Evenkov (Tungudžov) a indických „samanov“, kde je oddávna, zväčša odmietajú. Používajú ho skôr ľudia z modernej civilizácie. Súčasťou každého prírodného „šamanizmu“ je uctievanie pôvodného duchovna a duší predkov, čo „civilizovaní šamani“ zväčša nerobia. Pre „šamanské“ duchovné prostriedky je príznačný stav tranzu – premeny (vedomia) a stav extázy – vytrhnutia (z bežného stavu), čo sú javy popísané aj v pôvodnej slovanskej vedomeckej i žreckej kultúre.

Synkretizmus (z gréčtiny)– spájanie rôznych duchovných vplyvov.

Invázne – to, čo prišlo ako nepôvodné, čo vstúpilo do danej územnej či duchovnej oblasti.

Tradičné – odovzdávané, zvykové, dlhodobé – buď pôvodné, alebo len udomácnené po dlhý čas v danej oblasti (biblické náboženstvo prišlo z blízkeho východu, husle z Ríma, obe veci sa udomácnili, a teda po dlhom čase sú v ľudovej kultúre tradičné, ale nie sú tu pôvodné).

Pôvodné – vyvíjajúce sa oddávna v danej oblasti (u nás je to v duchovne vedomectvo, v hudbe napríklad píšťala). Udržiavané s postupným vývojom, hoc aj vo vzájomných pôsobeniach prúdov, ale v nadväznosti na pôvodné hodnoty – zdroje.